

LEIDINIO „INSTRUKCIJOS KARO AUTOMOBILIŲ ŠOFERIAMS“ (1919 M.) KALBA

Angelika Petrėtienė¹, Robertas Tomaševskis²

¹Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Humanitarinis institutas, Lietuvių kalbos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva

²Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Transporto inžinerijos fakultetas, Automobilų transporto katedra,
J. Basanavičiaus g. 28, LT-03224 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ¹angelika@zebra.lt; ²ukk@vgtu.lt; ²tiauto@vgtu.lt

1919 m. buvo išleistos „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“ (tekste trumpinama – IŠ). Šis leidinys turėtų būti įdomus tiek transporto specialistams, norintiems susipažinti su to meto eismo nuostatomis, tiek kalbininkams, analizuojantiems transporto terminijos raidą, taip pat visiems, kurie domisi automobilizmu, šios srities istorija. Straipsnyje aptariami transporto terminai, taip pat kitų sričių (daugiausia chemijos ir fizikos) terminai, šnekamosios kalbos žodžiai, susiję su automobilio priežiūra, eismo saugumu ir pan. Nagrinėjama, kaip jie atitinka šių dienų leksikos, žodžių darybos, morfologijos normas. Nemažai aptariamojo leidinio terminų laikui bėgant buvo atsisakyta. Nurodoma, kokie terminai juos pakeitė. Dabar vartojamų terminų citavimo šaltiniai pateikti literatūros sąrašė. Nagrinėjama linksnių, prielinksnių ir polinksnių vartoseną. „Instrukcijų Karo automobilių šoferiams“ kalba pateikiama autentiška. Leidinio apimtis – 57 p.

Reikšminiai žodžiai: išlikę ir neišlikę terminai, vediniai, tarptautiniai žodžiai, neteiktinos svetimybės (barbarizmai), sudurtiniai žodžiai, linksniai, prielinksniai ir polinksniai.

<http://dx.doi.org/10.3846/cpe.2011.18>

Įvadas

Lietuvos kariuomenės transporto technikos įsigijimo ir naudojimo pradžia laikytina 1919 m. gegužės 22 d., kai kariuomenės garažuose atsirado pirmieji septyni lengvieji automobiliai. <...> Įsigijus pirmuosius lengvuosius automobilius, kariškiams teko pradėti rūpintis ir sunkiojo transporto pirkimu, nes buvo vairuotojų, o transporto neturėta. Netrukus, tų pačių 1919 m. birželio 17 d., nuperkamas pirmas kariuomenės sunkvežimis „Fiat“ (Grigoraitis 2000: 151). Tais metais pasirodė ir „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“. Kaip matyti, pavadinimas sudarytas su iš lotynų kalbos kilusiu tarptautiniu žodžiu *instrukcijos*. Leidinyje vartojami ir žodžiai *taisyklės*,

nurodymai. Remiantis 2007 m. „Tarptautinių žodžių žodyno“ žodžio *instrukcija* apibrėžtimi (*dokumentas arba nurodymas, kaip atlikti tam tikrą darbą, naudotis tam tikru prietaisu, mašina, priemone, kokių normų, tvarkos ir taisyklių laikytis*), galima teigti, kad žodis *instrukcija* šiuo atveju yra vartojamas dokumentui įvardyti, *taisyklės*, *nurodymai* – siauresnės reikšmės žodžiai. Šiuo metu vartojamas terminas – eismo taisyklės (pvz.: „Kelių eismo taisyklės“, „Geležinkelių eismo taisyklės“). 1 pav. pateiktas aptariamojo leidinio antraštinis lapas.

„Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“, išleistos Kauno Lietuvos Valstybės Spaustuvės, –

Krašto Apsaugos Ministerijos Literatūros dalies leidinys. Jis suskirstytas į skyrius ir poskyrius, juose teikiamos taisyklės yra numeruojamos. Numeracija nėra ištisinė. Pvz., skyriuje „Šoferio ir jo padėjėjo teisės bei pareigos“ yra 30 taisyklių, skyriuose „Taisyklės važiuoti automobiliu“ ir „Nurodymai mašinai sugadinti“ jos numeruojamos toliau (nuo 31 iki 47), o didžiausiame skyriuje – „Instrukcija automobiliui taupyti“ – taisyklės numeruojamos iš pradžių (nuo 1 iki 90). Kai kurie pirmieji žodžiai ar žodžių junginiai paryškinti, juos galima traktuoti kaip poskyrių pavadinimus, pvz., § 4. **Benzin**as turi būti nepridulkėjęs <...>.

1 pav. Antraštinis leidinio lapas

Leidinio „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“ terminų kilmė, sandara ir raiška

Pirmiausia minėtini iki šių dienų išlikę lietuviški terminai: *ašis* (IŠ: 49), *dalys* (IŠ: 32), *įrankis* (IŠ: 2), *kelias* (IŠ: 4), *ratas* (IŠ: 25), *vairas* (IŠ: 2), *vežė* (IŠ: 42), *žvakė* (IŠ: 45), *žvyras* (IŠ: 40).

Transporto terminijoje prigijo leidinyje aptikti sudėtiniai terminai *lengvieji automobiliai* (IŠ: 4), *sunkieji automobiliai* (IŠ: 2), *tepimo sistema* (IŠ: 2), *uždegimo sistema* (IŠ: 2), *užpakaliniai ratai* (IŠ: 8), *vairo mechanizmas* (IŠ: 20), *vairo ratas* (IŠ: 40).

Abstrakčios reikšmės galūnės *-a* vedinys *priežiūra* (IŠ: 4) vartotas jau tuo laikotarpiu, pvz.: <...> *šoferiui draudžiama su kuom nors kalbėtis, išskyrus trumpus pastebėjimus dėliai mašinos priežiūros*. Šiuo metu vis rečiau, tačiau dar pastebimas tarybinis laikotarpis paplitęs *aptarnavimas* (pvz., techninis, automobilių ir pan.).

„Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ rasta nemažai neišlikusių lietuviškų vientisinių ir sudėtinų transporto terminų. Kai kuriais atvejais neišliko ne patys terminai, o tik tam tikros jų reikšmės. Pvz., dabartinis terminas *pavara* (-os) įvardijamas žodžiu *greitis* (IŠ: 38), *greičiai* (IŠ: 5) (pvz.: <...> *antron greitį galima pereiti, kaip tik automobilis pradeda eiti* <...>; *Šoferiui draudžiama nuimti ir išardyti visas motoras, ruliai, greičiai ir diferencijalo dėžėlę*). Šia reikšme žodis *greitis* vartojamas moteriškąja gimine (kilm. *greities*, pvz.: <...> *pradėti judėjimą nuo pirmutinės greities* IŠ: 39).

Žodis *nelaimė* nagrinėjamame tekste vartojamas nusakomajame žodžių junginyje *nelaimė su žmonėmis* (IŠ 6) (pvz.: *Ištikus nelaimė su žmonėmis, griežčiausiai draudžiama palikti nukentėjusieji lauke*). Šiuo metu transporto terminijoje žodis *nelaimė* vartojamas žodžių junginiuose *eismo nelaimė*, *kelių eismo nelaimė*.

Aptikta žodžių, kurie prigijo ne transporto, o kitų sričių terminijoje arba vartojami šnekamojoje kalboje: *pagaikštis* (IŠ: 52) (=kotas) (pvz.: *Vožtuvėlio pagaikštis užsikirto*); *plunksna* (IŠ: 14) (=spyruoklė) (pvz.: *Taipo pat reikia užpilti alyvos ant vožtuvėlių stūmiklių, vožtuvėlių plunksnų* <...>); *sraigė* (IŠ: 22) (=veržlė) (pvz.: <...> *patikrinti rakto pagalba visų sraigių priveržimą* <...>); *trauka* (IŠ: 22) (=trauklė) (pvz.: <...> *sūžinote, ar vaire bei jo traukose* <...>); *uždanga* (IŠ: 3) (=dangtis, gaubtas, antvožas) (pvz.: *Tuojuo reikia sustabdyti benzino tekėjimą karbiuratorin, nuimti*

nuo variklio uždangą <...>); organai (valdymo) (IŠ: 34) (=mechanizmai (valdymo) (pvz.: Visas gi svarbiausias dalis, ypač mašinos valdymo organus <...>). Žodis *pabūklas* vartojamas kaip sudėtinių terminų *kriokimo pabūklas* (IŠ: 48), *apšvietimo pabūklas* (IŠ: 28) dėmuo (pvz.: *Apšvietimo pabūklų priežiūra*; <...> užsikirtę rankenos bei *kriokimo pabūklo (prietaiso) ašis* IŠ: 48). Kaip matyti, greta žodžio *pabūklas* skliausteliuose teikiamas ir dabartinis terminas *prietaisas*. Iki šių dienų išliko šalutinis dėmuo *apšvietimo*, atsisakyta pernelyg emociškai ekspresyvaus pažymimojo žodžio *kriokimo*, laikui bėgant toks prietaisas pradėtas vadinti *signaliniu*.

Išskirtini neišlikę sudėtiniai dvižodžiai transporto terminai, kurių abu dėmenys pakito: *atžagarinė greitis* (IŠ: 7) (=atbulinės eigos pavara) (pvz.: *Perjungiant pilname ėjime atžagarinę greitį*); *liepsnojimo punktas* (IŠ: 10) (=užsidegimo taškas) (pvz.: *Alyva privalo <...> turėti aukštą liepsnojimo punktą <...>*); *padegimo viela* (IŠ: 56) (=uždegimo ritė) (pvz.: *Sugadinta ar atsikabinusi padegimo viela*). Vietoj trižodžio nusakomojo pobūdžio termino *prabėgtųjų kilometrų skaičius* (IŠ: 9) šiuo metu vartojamas vienažodis terminas *rida* (pvz.: *Didesnis ar mažesnis mašinos susinešiojimas priklauso ne tiksliai nuo automobilio prabėgtųjų kilometrų skaičiaus <...>*).

Aptikta sudėtinių transporto terminų, kurių pakito tik pažymimasis žodis, pvz.: *bėgimo paviršius* (IŠ: 28) (=riedėjimo paviršius) (pvz.: *Per daug greitas bėgimo paviršiaus vidurinės dalies nusidėvėjimas <...>*); *greičių svirtis* (IŠ: 39) (=pavarų perjungimo svirtis) (pvz.: <...> jeigu įjungimas nesiseka, tai nereikia stengtis greičių svirtis jėga perstumti <...>); *kulninis velėnas* (IŠ: 35) (=alkūninis velenas) (pvz.: *pasukama kulninį velėną, kad pirmutinis cilindras stovėtų ties viršutiniu negyvuoju punktu <...>*); *lygios jėgos automobilis* (IŠ: 5) (=vienodos galios automobilis) (pvz.: *Lenkti lygios jėgos automobilį draudžiama*); *prekių bei pasažierių automobiliai* (IŠ: 40) (=prekiniai ir keleiviniai automobiliai); *priešakiniai ratai* (IŠ: 28) (=priešakiniai ratai) (pvz.: <...> tai daryti patartina priešakiniuose ratuose, perkėlus sugedusių šinų nuo užpakalinio ant priešakinio rato); *skardus*

signalas (IŠ: 6) (=garso signalas) (pvz.: <...> *taip pat draudžiama vartoti skardžius signalus*); *stipresnės jėgos automobilis* (IŠ: 6), *stiprus variklis* (IŠ: 40) (=didesnės galios automobilis, didelės galios variklis) (pvz.: *Taipgi draudžiama tyčiomis trukdyti ir nepraleisti stipresnės jėgos automobilį; <...> tinka tik lengviems greitiesiems prekių bei pasažierių automobiliams, turintiems stiprius variklius <...>*); *vyriausiasis velėnas* (=pagrindinis velenas) (pvz.: <...> *patikrinti švaistiklių ir vyriausiojo velėno buksvus <...>*).

Aptariamajame leidinyje rasta neišlikusių vientisinių ir sudėtinių (kurių pakito pagrindinis ar šalutinis dėmuo) lietuviškų chemijos terminų, vartotų ir transporto srityje, pvz.: *gausus mišinys* (IŠ: 52) (=riebus mišinys); *įmaišos* (IŠ: 10) (=priemaišos); *mineralinės dalys* (IŠ: 10) (=mineralinės medžiagos) (pvz.: *Alyva privalo būti sutaisyta iš mineralinių dalių, neturėti savyje pašalinių įmaišų <...>*); *tystanti alyva* (IŠ: 11) (=klampi alyva) (pvz.: *Alyva <...> privalo būti tystanti*). Greta žodžio *nuogulos* (IŠ: 15) teikiamas ir dabar vartojamas terminas *nuosėdos*, pvz.: *Kaitinant, nuo tų įmaišų ant indo kraštų prisirenka apščiai kietų nuogulų (nuosėdų)*.

Šiuo metu būdingesnės šnekamajai kalbai yra nagrinėjamame leidinyje vartojamų daiktavardžių *dalba* (IŠ: 8), *paišelis* (IŠ: 3), *veiksmazodžių apmazgoti* (IŠ: 2), *gailėtis* (IŠ: 24), *mainyti* (IŠ: 13), *numaustyti* (IŠ: 13), *būdvardžių giedras (-i)* (IŠ: 10), *tyras (-a)* (IŠ: 16) reikšmės *kartis*, *pagalys*; *rašiklis*; *nuplauti*; *taupyti*; *keisti*; *nuimti*; *švarus (-i)*; *grynas (-a)*. Pvz.: *Kirviu, kūju ar dalba pramušti karterį <...>*; *Kiekvieno žygio žinias bei atsitikimus šoferis pažymi paišeliu kelionės žurnale <...>*; *Sugrįžus iš kelionės, automobilis tuojaus turi būti apmazgotas bei nuvalytas*; *Vandens nereikia gailėtis; <...> benzinas reikia pilti nuo dugno to indo, kuriame jis yra, į giedrų stiklinę*; *Kas 1000 kilometrų reikia mainyti tepalą <...>*; <...> *nuvažiavus 5000 kilometrų, reikia numaustyti ratus; <...> atskiediman reikia laiks nuo laiko įpilti tyro spirito*. Daiktavardis *gurbas* (IŠ: 15) tekste vartojamas kaip *vežėčių* sinonimas, pvz.: *Vanduo automobilyje vartojama motorui atšaldyti ir vežėčioms (gurbui) plauti*.

Aptariamajame leidinyje vartojami neįprastos fonetinės ar morfologinės formos lietuviški terminai, žodžiai, pvz.: *aržuolas* (IŠ: 15) (=ažuolas), *atatinkamas* (IŠ: 5) (=atitinkamas), *krumpliūotės* (IŠ: 39) (=krumpliaračiai), *liniuokla* (IŠ: 29) (=liniuotė), *pagadyti* (IŠ: 19) (=pagadinti), *pėsčias, pėsti* (IŠ: 6) (=pėsčiasis, pėstieji), *popiera* (IŠ: 7) (=popierius), *rūpesnis* (IŠ: 9) (=rūpestis), *spiruoklis* (IŠ: 47) (=spyruoklė), *straigtas* (IŠ: 32) (=sraigtas), *sukinti* (IŠ: 21) (=sukti), *stipra* (IŠ: 21) (=stipri), *velėnas* (IŠ: 12) (=velenas), *žvaki* (IŠ: 46) (=žvakės).

Rasti semantizmai iššaukia (IŠ: 15) (=sukelia); *sąstatas* (IŠ: 38) (=sudėtis); *sekantys* (IŠ: 44) (=šie, tokie), *stovis* (IŠ: 1) (=būklė), *žinoti* (IŠ: 3) (=mokėti, išmanyti). Pvz.: <...> iššaukia didelį sklandiklio gedimą bei užsikirtimą; Kiekviename automobilyje reikia turėti sekančių instrumentų <...>; <...> traukiamųjų mechanizmų <...> sąstatą; Šoferis griežtai atsako už mašinos ir jos prietaisų neliečiamybę, gerą stovį; Šoferis privalo tvirtai žinoti važiuavimo taisykles ir griežtai jų laikytis; Be to, kiekvienas jų privalo gerai žinoti šaltkalvystę.

„Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ gausu skolinčių terminų.

Visiškai asimiliavęsi lietuvių kalboje yra tikrieji skoliniai. Leidinyje vartojama *gatvė* (IŠ: 5) (pasiskolintas iš germanų kalbos), *alyva* (IŠ: 32) (baltr. *алива*, lenk. *oliwa*) į slavų kalbas pateko iš lotynų ar italų kalbų (plg. it. *oliva*, lot. *oliva*).

Aptikti šie tarptautiniai žodžiai: *areometras* (IŠ: 10) (gr. *araiós* + gr. *métron*), *armatūra* (IŠ: 20) (lot. *armatura* – ginkluotė, apginklavimas), *automobilis* (IŠ: 1) (gr. *autós* + lot. *mobilis* – judamas), *bagažas* (IŠ: 4) (pranc. *bagage*), *benzinas* (IŠ: 9) (it. *benzina* < lot. *benzoe*); *brezentas* (IŠ: 3) (ol. *presenning*; pranc. *brise-vent* – uždanga nuo vėjo), *cikorija* (IŠ: 15) (lot. *cicoria*, *cichorea* < gr. *kichóreia*), *cilindras* (IŠ: 19) (lot. *cylindrus* < gr. *kýlindros*), *filtras* (IŠ: 21) (pr. *filtre* – koštuvas < lot. *filtrum*), *formulias* (IŠ: 2) (vok. *Formular* < lot. *formula* – forma), *garažas* (IŠ: 1) (pranc. *garage*), *kamera* (IŠ: 25) (lot. *camera* – gr. *kamara*), *karbiuracija* (pranc. *carburation*), *kardanas* (pagal pavarde

įžymaus italų matematiko, filosofo, gydytojo, astronomo Dž. Kardano), *karteris* (IŠ: 8) (angl. *carter*), *kilometras* (IŠ: 5) (*kilo* + gr. *métron*), *kompresija* (IŠ: 21) (angl. *compression* < lot. *compressio* – suspaudimas), *konstrukcija* (IŠ: 4) (lot. *constructio*), *mašina* (IŠ: 9) (pranc. *machine* < lot. *machina*), *mechanizmas* (IŠ: 2) (pranc. *mécanisme*), *motoras* (IŠ: 5) (lot. *motor*), *numeris* (IŠ: 7) (lot. *numerus*), *piroksilinas* (IŠ: 8) (gr. *pyr* – ugnis + gr. *xýlon* – mediena), *potašas* (IŠ: 17) (vok. *Pot-asche*), *remontas* (IŠ: 31) (pranc. *remonte*), *rezervuaras* (IŠ: 20) (pranc. *réservoir*), *signalas* (IŠ: 6) (pranc. *signal* < lot. *signum*), *soda* (IŠ: 16) (it. *sòda*), *spiritas* (IŠ: 16) (lot. *spiritus*), *talkas* (vok. *Talk* < lot. *talcus*, isp. *talco* < arab. *talq*), *temperatūra* (IŠ: 11) (lot. *temperatura*), *tramvajus* (IŠ: 42) (angl. *tramway*), *ventilis* (IŠ: 25) (vok. *Ventil*).

Kai kurie leidinyje aptikti tarptautiniai žodžiai šiuo metu yra kitokios fonetinės ar morfologinės formos, pvz.: *aliuminijus* (IŠ: 18) (=aliuminis) (lot. *alumen*, kilm. *aluminis*), *akseleratoris* (IŠ: 2) (=akceleratorius) (lot. *accelero*), *akumulatoris* (IŠ: 23) (=akumuliatorius) (lot. *accumulator*), *batarėja* (IŠ: 34) (=baterija) (pranc. *batterie*), *fabrika* (IŠ: 25) (=fabrikas) (lot. *fabrica*), *generatoris* (IŠ: 20) (=generatorius) (lot. *generator*), *glicerinas* (IŠ: 16) (=glicerolis) (gr. *glykýs*), *įkaras* (IŠ: 35) (=inkaras) (angl. *anchor*), *karbiuratoris* (IŠ: 43) (=karbiuratorius) (pranc. *carbureteur*), *kolektoris* (IŠ: 21) (=kolektorius) (lot. *collector* – rinkėjas), *kompresoris* (IŠ: 21) (=kompresorius) (angl. <lot. *compressor*), *magneto* (IŠ: 8) (=magnetas) (lot. *magnes*, kilm. *magnetis*), *radiatoris* (IŠ: 8) (=radiatorius) (lot. *radio*), *regulatoris* (IŠ: 43) (=regulatorius) (lot. *regulo*), *santimetras* (IŠ: 12) (=centimetras) (lot. *centum* + gr. *métron*), *separatoris* (IŠ: 21) (=separatorius) (lot. *separator*), *ventiliatoris* (IŠ: 14) (=ventiliatorius) (lot. *ventilator*).

Neaptikta terminų *akumulatorius*, *generatorius*, *kolektorius*, *radiatorius*, *ventiliatorius* raiškos vardininko linksniu. Tai, kad šie žodžiai buvo skiriami 1-ajai linksniuotei, rodo jų kilmininko ir galininko galūnės (pvz., *akumulatorio*, *generatorio*, *radiatorio*, *kolektorio*, *ventiliatorio*;

generatorį, kolektorį, radiatorį). Tik išreikšti daugiskaitos galininko linksniu aptikti tos pačios paradigmos žodžiai *protektorius* (IŠ: 22) (lot. *protector* – globėjas, gynėjas), *reflektorius* (IŠ: 29) (lot. *reflecto* – atspindžiu).

Terminai *bagażas*, *cikorija*, *motoras* turi lietuviškus atitikmenis (*važta*, *nešulys*; *trūkažolė*; *variklis*).

Tarptautinių žodžių pasiskirstymas pagal kilmę procentais pateiktas 2 pav.

Rasta nemažai skolinių, kurie šiuo metu turi lietuviškus atitikmenis ir yra vertinami kaip neteiktinos svetimybės (barbarizmai) (1 lentelė, 3 pav.).

Barbarizmas *babina*, *-os* (IŠ: 21) tekste rašomas su kabutėmis. *Šassi* (IŠ: 12; IŠ: 19) teikiamas dvejopai. Tokia rašyba greičiausiai rodo, kad jau tuo metu buvo suabejota dėl šių skolinčių terminų tinkamumo.

Šiuo metu jau primiršti skoliniai *tavotas* (IŠ: 13) ir *tolas* (IŠ: 8). Greta svetimžodžio *tavotas* skliausteliuose teikiamas ir lietuviškas terminas *tiršta alyva* (IŠ: 13). Visame tekste jie vartojami sinonimiškai, pvz.: <...> *tarpe linginių lakštų reikia įtepti įkaitintos tirštos alyvos*; <...> *prieš kiekvieną važiavimą grandis reikia tepti tavotu*. Dabar vartojami skolinti žodžiai *solidolas* ir *trotilas*.

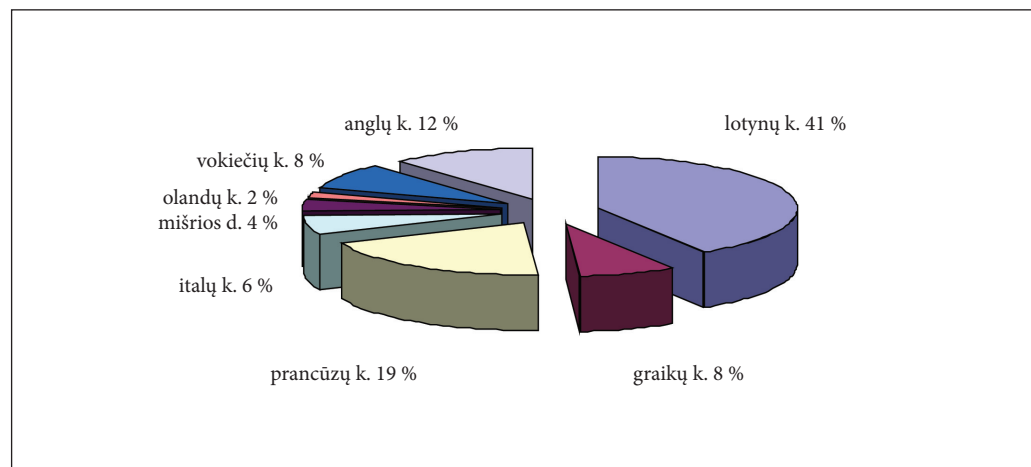
Svetimybė *tormazas* (IŠ: 42) tekste įvardijama ir neprigijusiu lietuvišku atitikmeniu *veržtuvas* (IŠ: 42), pvz.: *Leidžiantis pakalnėn reikia naudotis pakaitomis kojų ir rankų tormazais (veržtuvais)*.

Svetimžodis *fara* (IŠ: 7) (rus. *фара* < pranc. *phare*) leidinyje vartojamas *lempos* reikšme, pvz.: *Jei automobilis aprūpintas vien tik farais ir neturi žibintuvų, tai farai apvyniojami balta popiera ar muslinu (šydu)*.

Tekste aptinkamas iš prancūzų kalbos kilęs žodis *resorai* (IŠ: 23), taip pat tą patį objektą įvardijantis žemaičių tarmės žodis *linginės* (IŠ: 44), žodžių junginys *linginių lakštai* (IŠ: 18). Įsitvirtino trumpesni lietuviški terminai *lingės*, *lakštinės lingės*.

Leidinyje rastas ir svetimžodis *pasažieras* (IŠ: 40), ir dabartinis lietuviškas terminas *keleivis* (IŠ: 4), taip pat tapačiai vartojamas šiuo metu turintis reikšmę „kas daug ar toli keliauja“ (Keinys et al. 2000: 294) daiktavardis *keliauninkas* (IŠ: 40) (pvz.: *Automobilio bėgimo greitumas priguli nuo kelio paviršiaus, oro, dienos laiko, keliauninkų daugumo ir t. t.*).

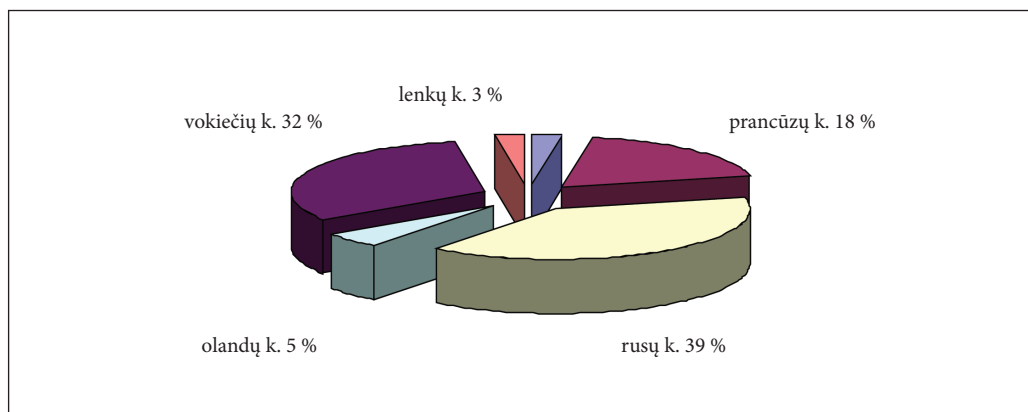
1 lentelėje pateikti svetimžodžio rulis (*-iai*) atitikmenys padeda nustatyti, kad šis žodis aptariamajame tekste vartojamas *cilindro* reikšme. Plg. 2007 m. TŽŽ **cilindras**: 2. *techn.*: ritinio pavidalo

2 pav. Leidinio „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“ tarptautinių žodžių kilmės duomenys procentais

1 lentelė. Leidinio „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“ neteiktinos svetimybės

Neteiktinos svetimybės	Neteiktinų svetimybų kilmė	Šiuo metu vartojami terminai, žodžiai
<i>babina</i> (IŠ: 27)	rus. <i>бобина</i>	<i>ritė</i>
<i>bašlikas</i> (IŠ: 37)	rus. <i>башилик</i> < tiurk.	<i>gobtuvas</i>
<i>bertainis</i> (IŠ: 15)	< iš Prūsijos vokiečių šnekamosios kalbos <i>Bertel</i> (vok. <i>Viertel</i>) (pl. žr. Čepienė 2006: 171)	<i>ketvirtadalis, ketvirtis; nedidelė statinaitė alui supilti; šulė, šulikė</i>
<i>blėta</i> (IŠ: 47)	vok. <i>Blatt</i> „lapas, plokštė“	<i>skarda, (skardos) lapas, lakštas, plokštė</i>
<i>bosas</i> (IŠ: 4)	plg. vok. <i>Faß</i>	<i>statinė, kubilas</i>
<i>buksva</i> (IŠ: 13), <i>bukšva</i> (IŠ: 44)	vok. <i>Büchse</i>	<i>įvorė</i>
<i>daboti</i> (IŠ: 24)	lenk. <i>dbać</i>	<i>saugoti, prižiūrėti; žiūrėti</i>
<i>gazas</i> (IŠ: 43)	rus. <i>газ</i> < pranc. <i>gaze</i>	1. <i>pedalas</i> ; 2. <i>dujos</i> ; 3. <i>greitis</i>
<i>karbas</i> (IŠ: 32)	plg. naująją vokiečių aukštaičių kalbą <i>Kerb</i>	<i>pakraščio atsikišimas, nelygumas, išrantymas; įkarpa, išpjova</i>
<i>kerneris</i> (IŠ: 44)	vok. <i>Körner</i>	<i>žymeklis, nusmailinto plieninio virbalo pavidalo įrankis detalėms ženklinti</i>
<i>kylis</i> (IŠ: 43)	ol. <i>kiel</i> , angl. <i>keel</i>	<i>raštas, tašas</i>
<i>konusas</i> (IŠ: 2)	lot. <i>conus</i>	<i>kūgis</i>
<i>knatas</i> (IŠ: 29)	vok. <i>Knoten</i>	<i>dagtis</i>
<i>kreismeselis</i> (IŠ: 34)	vok. <i>kriegsmesser</i>	<i>karo peilis</i>
<i>kronšteinas</i> (IŠ: 29)	vok. <i>Kragstein</i>	<i>gembė</i>
<i>naždako popierius</i> (IŠ: 47)	rus. <i>наждачная бумага</i>	<i>švitrinis popierius</i>
<i>pasažieras</i> (IŠ: 40)	pranc. <i>passager</i>	<i>keleivis</i>
<i>pielyčia</i> (IŠ: 32)	< rus. <i>опиливать</i> (<i>dildyti</i>)	<i>dildė</i>
<i>reliai</i> (IŠ: 42)	rus. <i>рельса</i>	<i>bėgiai</i>
<i>resorai</i> (IŠ: 23)	pranc. <i>ressort</i>	<i>lingės</i>
<i>rulis, ruliai</i> (IŠ: 20)	vokiečių žemaičių <i>rulle</i> (pl. žr. Čepienė 2006: 98)	<i>ritė, velenas, ritinys</i>
<i>samovaras</i> (IŠ: 15)	rus. <i>самовар</i>	<i>virdulys</i>
<i>šaiba</i> (IŠ: 47)	rus. <i>шайба</i>	<i>poveržlė</i>
<i>šassi</i> (IŠ: 19)	pranc. <i>châssis</i>	<i>važiuoklė</i>
<i>šeštarnė</i> (IŠ: 12)	rus. <i>шестерня</i>	<i>krumpliartis</i>
<i>šina</i> (IŠ: 8)	rus. <i>шина</i> < vok. <i>Schiene</i>	<i>padanga</i>
<i>šinelis</i> (IŠ: 37)	rus. <i>шинель</i>	<i>milinė</i>
<i>šniūras</i> (IŠ: 47)	rus. <i>шнур</i> < vok. <i>Schnur</i>	<i>virvė</i>
<i>šoferis</i> (IŠ: 1)	rus. <i>шофёр</i> < pranc. <i>chauffeur</i>	<i>vairuotojas</i>
<i>špūlė</i> (IŠ: 50)	vok. <i>Spule</i>	<i>ritė</i>
<i>šriubas</i> (IŠ: 8)	vok. <i>Schraube</i>	<i>varžtas</i>
<i>štauferis</i> (IŠ: 12)	< tikrinis v.	<i>tepalinė</i>
<i>trambleris</i> (IŠ: 35)	pranc. <i>trembleur</i>	<i>uždegimo skirstytuvas</i>
<i>trotuaras</i> (IŠ: 7)	pranc. <i>trottoir</i>	<i>šaligatvis</i>
<i>trosas</i> (IŠ: 46)	ol. <i>tros</i>	<i>lynas</i>
<i>tuba</i> (IŠ: 19)	pranc. <i>tube</i> < lot. <i>tubus</i>	<i>vamzdelis</i>
<i>uksusas</i> (IŠ: 17)	rus. <i>уксус</i>	<i>actas</i>
<i>tormazas</i> (IŠ: 40), <i>tormo- zas</i> (IŠ: 37)	rus. <i>тормоз</i>	<i>stabdymas, stabdys</i>
<i>žikleris</i> (IŠ: 50)	pranc. <i>gicleur</i>	<i>purkštukas</i>

3 pav. Leidinio „Instrukcijos Karo automobilių šoferiams“ neteiktinų svetimybų kilmės duomenys procentais

variklio, garo mašinos, siurblio ir pan. dalis, kurioje slankioja stūmoklis; b) ritinio pavidalo specialioji detalė. Akivaizdu, kad šis gyvosios liaudies kalbos žodis tuo laikotarpiu vartotas ir technikos terminu. Pvz.: *Ruliams tepti netinka nei gyvulių, nei augalų alyva, kadangi aukštai rulio temperatūrai tegali atsispirti vien tik tiršta mineralinė alyva.* Dabar vartojamas terminas *cilindrinė alyva*, aptariamajame tekste – *rulių alyva* (IŠ: 13), pvz.: *Jeigu ir pateptos linginės girgždėtų, tai tuomet reikia juos išardyti, nutrinti rūdis, ištepti vazelinu ar rulių alyva.* Tekste aptinkamas ir *cilindras* (IŠ: 19), pvz.: *Nuvažiavus 8000 – 10 000 kilom., reikia išardyti variklio karterį, nuimti cilindrą <...>.*

Leidinyje aptikta dar ir dabar dažniausiai šnekamojoje kalboje ar kai kuriuose Lietuvos regionuose pastebimų hibridinės darybos žodžių. Tai: *aptiekėlė* (IŠ: 45) (=vaistinėlė), *atliuosavimas* (IŠ: 18) (=atlaisvinimas), *kaladėlės* (IŠ: 8) (=trinkelės), *netormozuoja* (IŠ: 37) (=nestabdo), *nupieluoti* (IŠ: 33) (=nudildyti), *triūbelės* (IŠ: 31) (=vamzdeliai), *užsriubuoti* (IŠ: 33) (=prisukti).

Aptariamajame tekste rasta nemažai priesagų vedinių. Iki šių dienų išlikę priesagų *-alas*, *-inys*, *-ynė*, *-lis* (*-lys*), *-(i)onė*, *-tas*, *-tis*, *-ulė* vediniai: *atraukalas* (IŠ: 47), *tepalas* (IŠ: 19), *žibalas* (IŠ: 32), *kroviny* (IŠ: 4), *sėdynės* (IŠ: 23), *krumplis* (IŠ: 36), *siurblys* (IŠ: 5), *kelionė* (IŠ: 1), *kaltas* (IŠ: 44), *raktas* (IŠ: 45), *svirtis* (IŠ: 35), *stebulė* (IŠ: 14).

Toliau plačiau aptariami priesagų *-imas*, *-ymas*; *-tuvas*; *-iklis*; *-tojas*; *-elis*, *-ė*; *-ėlis*, *-ė*; *-umas*; *-inė*; *-inis*, *-ė* vediniai.

Priesagų *-imas*, *-ymas* vediniai. Apžvelgus rastus priesagos *-imas*, *-ymas* vedinius, matyti, kad laikui bėgant kai kuriuos veiksmą reiškiančius ar abstrakčios reikšmės daiktavardžius pakeitė konkretnės reikšmės ar objekto reikšmės daiktavardžiai arba šio darybos tipo vediniai ilgainiui pakeisti tikslesnės reikšmės tos pačios darybos terminais (2 lentelė).

Pavyzdžiai: *Akumuliatorių užtaisymui reikia 10 valandų laiko <...>*; *<...> nereikėtų žiūrėti, kame yra pirmutinė greitis, kame atžagarinis ėjimas; <...> juo labiau reikia suretinti automobilio bėgimas, nes kitaip gali sugesti automobilio ratai <...>*; *Mašinose su disko sukabinimu šaltyje pasitaiko, jog įjungti greitis vietoje negalima <...>*; *Kuprotus tiltukus, gelžkelių pervažiavimus <...> reikia pervažiuoti palengvėle ir būtinai tiesiu kampu <...>*; *Įsitempimas tik ką užtaisyto akumuliatoriaus privalo būti 2,5 voltų <...>*; *O jei didelis judėjimas, tai ir už miesto būtinai reikia duoti signalą užpakalyje važiuojantiems vežimams; Nereikia pamiršti patepti kardaninius sunėrimus; <...> sužinoti, ar vaire bei jo traukose nėra didesnio „negyvo ėjimo“ <...>*; *<...> padėjėjui galima duoti pasukinėti leidimo rankeną,*

2 lentelė. Priesagų -imas, -ymas vediniai

„Instrukcijų Karo automobilių šoferiams“ terminai	Dabar vartojami terminai
akumulatorio užtaisymas (IŠ: 31)	akumulatoriaus įkrovimas
atžagarinis ėjimas (IŠ: 38)	atbulinė eiga
automobilio bėgimas (IŠ: 42)	automobilio važiavimas
disko sukabinimas (IŠ: 39)	diskinė sankaba
gelžkelio pervažiavimas (IŠ: 42)	geležinkelio pervaža
įsitempimas (IŠ: 31)	įtampa
judėjimas (IŠ: 6)	eismas
kardaninis sunėrimas (IŠ: 12), kardano sunarstymas (sunėrimas) (IŠ: 55)	kardano lankstas
„negyvas ėjimas“ (IŠ: 22)	laisvumas
padegimas (IŠ: 40)	degimas
peržengimas (IŠ: 3)	nesilaikymas
pilnas ėjimas (IŠ: 7)	didelis greitis
(siauras) pravažiavimas (IŠ: 5)	(siauras) kelias
sukibimas (IŠ: 40)	sankaba
susimezgimas (IŠ: 31)	sujungimas
susinešiojimas (IŠ: 9)	susidėvėjimas
tepalo padavimas (IŠ: 19)	tepalo tiekimas
užsisukimai, pasukimai (IŠ: 5; IŠ: 42)	posūkiai
variklio užtaisymas, užtraukimas (IŠ: 38)	variklio paleidimas, užvedimas

išjungus prieš tai padėgimą <...>; <...> įrašoma ir važiuojančių pastabos apie peržengimą tų ar kitų instrukcijos taisyklių; Užleidžiant automobilį pilname ėjime ant didelio akmens, stulpo ir t. t.; <...> siaurame pravažiavime visuomet praleidžia tas, kurio pusė užimta <...>; <...> galima pervažiuoti su išjungtu sukibimu; <...> kad išvengus tuo būdu netikėto susimezgimo, kuris gali staiga atleisti akumulatorius <...>; Didesnis ar mažesnis mašinos susinešiojimas <...>; <...> prie tam reikia akylai tēmyti tepalo padavimą <...>; <...> lenkti kę nors nematomoje užsisukimoje irgi draudžiama; Šaltyje variklio užtaisymą (užtraukimą) galima palengvinti <...>.

Aptiktas ir šios priesagos vedinys ėjimas (IŠ: 39), ir dabartinis terminas eiga (IŠ: 39) (pvz.: Įkalniuose bei šiaip prireikus sumažinti ėjimo (eigos) greitumą), taip pat sukonkretėjęs šios priesagos vedinys vežimas (IŠ: 6) (pvz.: <...> signalai būtinai reikia duoti <...> susitinkant su vežimais, automobiliais, pėsčiais ir pralenkiant juos).

Priesagų -tuvas, -iklis, -tojas vediniai. „Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ prietaisų, įrenginių pavadinimai dažniausiai sudaromi su priesaga -tuvas, tik keleto prietaisų pavadinimai sudaryti su šiuo metu tik asmenims įvardyti vartojama priesaga -tojas. Kai kurie priesagos -tuvas vediniai laikui bėgant pakeisti kitais žodžiais arba pradėti vartoti trumpesni terminai (gaubtas, sklendis, žibintas),

sudaryti su kita priesaga (*pertraukiklis*), pakito morfologinė forma (*piltuvas*) (3 lentelė). Iš aptiktų priesagų *-tuvas*, *-iklis* vedinių iki šių dienų vartojami *atsuktuvus* (IŠ: 34), *duslintuvus* (IŠ: 6), *gesintuvus* (IŠ: 3), *išjungiklis* (IŠ: 50), *švaistiklis* (IŠ: 20), *variklis* (IŠ: 43). Taip pat su priesaga *-ėjas* padaryti asmens pavadinimai *padėjėjas* (IŠ: 4), *vežėjas* (IŠ: 6).

Deminutyvinių priesagų vediniai. Aptariamajame leidinyje aptikta nemažai terminų, sudarytų su priesagomis *-elis*, *-ė*; *-ėlis*, *-ė*. Šios priesagos – vienos dažniausių deminutyvų priesagų. Anot A. Paulauskienės, deminutyvų daugiausia randame tautosakoje, <...> vartojami emociingame šnekamosios kalbos stiliuje (Paulauskienė 1994: 66). Daugumą transporto priesagų *-elis*, *-ė*; *-ėlis*, *-ė* vedinių ilgainiui pakeitė kitokios darybos terminai. Tačiau deminutyvams būdingų priesagų tech-

nikos srityje visiškai neatsisakyta. Su jomis padarytų terminų vartojama ir dabar (mažiams įrenginiams, dalims įvardyti, pvz., *švaistiklio galvutė*). Tekste aptiktas terminas *skydelis* vartojamas ir šiuo metu (4 lentelė).

Priesagos *-umas* vediniai. Leidinyje aptikta keletas vardažodžių abstraktų, arba ypatybių pavadinimų, padarytų su priesaga *-umas*, pvz.: (*važiavimo*) *greitumas* (IŠ: 5); (*benzino*) *tirštumas* (IŠ: 10); (*sukimosi*) *smarkumas*, *greitumas* (IŠ: 39). Juos pakeitė galūnių vediniai (*važiavimo*, *sukimosi*) *greitis*, (*benzino*) *klampa*.

Priesagos *-inė* vediniai. Nedaug rasta priesagos *-inė* vedinių. Viena iš šio tipo vedinių reikšmių – indų ir panašių dalykų (dėžučių, maišelių), skirtų dėti pagrindiniams daiktams, pavadinimai (Lietuvių kalbos gramatika 1965: 669). Taigi kalbos sistemos savo semantika nepažeidžia nagrinėjamame tekste aptikti ter-

3 lentelė. Priesagų *-tuvas*, *-iklis*, *-tojas* vediniai

„Instrukcijų Karo automobilių šoferiams“ terminai	Dabar vartojami terminai
<i>akceleratorių veržtuvas</i> (IŠ: 2)	<i>akceleratorius</i> , <i>greičio pedalas</i> , <i>greičio pamina</i>
<i>benzino filtras</i> (koštuvas) (IŠ: 19)	<i>benzino filtras</i>
<i>skirstytojas</i> (IŠ: 19)	<i>skirstytuvas</i>
<i>piltuvas</i> (IŠ: 10)	<i>piltuvas</i>
<i>pertrauktuvus</i> (IŠ: 21)	<i>pertraukiklis</i>
<i>ratų gaubtuvai</i> (IŠ: 13)	<i>ratų gaubtai</i>
<i>signaliniai automobilio žibintuvai</i> (IŠ: 7)	<i>signaliniai (automobilio) žibintai</i>
<i>sklandiklis</i> (IŠ: 15)	<i>sklandis</i>

4 lentelė. Priesagų *-elis*, *-ė*; *-ėlis*, *-ė* vediniai

„Instrukcijų Karo automobilių šoferiams“ terminai	Dabar vartojami terminai
<i>ašies kaklelis</i> (IŠ: 22)	<i>ašies kakliukas</i>
<i>bėgimo kelelis</i> (IŠ: 28)	<i>riedėjimo paviršius</i>
<i>diferencijalo dėžėlė</i> (IŠ: 8)	<i>diferencialas</i>
<i>elektros lempelė</i> (IŠ: 45)	<i>elektros lemputė</i>
<i>inklodėlės</i> (IŠ: 12)	<i>tarplikiai</i>
<i>greičių dėžėlė</i> (IŠ: 8)	<i>pavarų dėžė</i>
<i>kaišteliai</i> (IŠ: 26)	<i>kaiščiai</i>
<i>karbiuratorio plauktukas</i> (IŠ: 21)	<i>karbiuratoriaus plūdė</i>

4 lentelės tęsinys

„Instrukcijų Karo automobilių šoferiams“ terminai	Dabar vartojami terminai
kontrolinis kranelis (IŠ: 12)	kontrolinis čiaupas
priešakinio skydelio stiklas (IŠ: 20)	priekinio stiklo kreipiamasis skydelis
rateliukai (IŠ: 23)	guoliai
rulių galvelės (IŠ: 20)	cilindrų galvutės
suvienijimo triūbelės (IŠ: 29)	jungiamosios žarnos
švaistiklio galvelės (IŠ: 12)	švaistiklio galvutės
užpakalinis tiltelis (IŠ: 22)	užpakalinis tiltas
vožtuvėlis, -iai (IŠ: 20)	vožtuvas, -ai

minai benzininė (IŠ: 4), riebalinė (IŠ: 22). Greta žodžio benzininė tekste vartojamas ir sudėtinis terminas benzino bakas (IŠ: 41). Žodis bakas ir prigijo transporto terminijoje (pvz., benzino, tepalo, degalų ir kt.). Iki šių dienų išlikęs terminas tepalinė (IŠ: 45), reiškiantis prietaisą, pvz.: 1 rankinė tepalinė alyvai.

Priesagos -inis, -ė vediniai. Medžiaga, iš kurios padarytas koks daiktas, reiškia tiek oficialiesiems kalbos stiliams būdingais priesagos -inis, -ė būdvardžiais, tiek kilmininku, pvz.: brezentinis kibiras (IŠ: 45), guminiai žiedai (IŠ: 25), mediniai kyliai (IŠ: 43), metalinės dalys (IŠ: 20), plieninis plaktukas (IŠ: 33), plieninis poliruotas daiktas (IŠ: 11), plieninė viela (IŠ: 29), varinis plaktukas (IŠ: 44); odos maišas (IŠ: 25), odos protektorius (IŠ: 22), vario, švino ar medžio lentelė (IŠ: 3). Tai, kad šie raiškos būdai tapatinami, rodo to paties dalyko įvardijimas abiem formomis, pvz.: medžio kaladė (IŠ: 34) ir medinė kaladėlė (IŠ: 34).

Sudurtiniai žodžiai. „Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ yra nedaug sudurtinių žodžių, pvz.: ratlankis (IŠ: 26), skersgatvis (IŠ: 6), šaltkalvis (IŠ: 44). Greta dabartinio termino kryžkelė (IŠ: 5) leidinyje aptinkama ir raiška vyriškąja gimine (kryžkelis IŠ: 6). Tik vyriškąja gimine vartojamas terminas šalikelis (IŠ: 26). Vietoj termino pusiauašis (IŠ: 54) dabar vartojama pusašis. Šių dienų terminas geležinkelis leidinyje įvardijamas gelžkeliu (IŠ: 5).

Neveikiamosios ir veikiamosios rūšies dalyvio vartojimas. Daikto rūšis įvardijama ir neveikiamosios, ir veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviais, pvz.: degamoji medžiaga (IŠ: 8),

sprogstamoji medžiaga (IŠ: 8), veržiamosios dalys (IŠ: 33); išleidžiantieji kranai (IŠ: 16), išleidžiantysis radiatoriaus kranas (IŠ: 8), išleidžiantysis vožtuvėlis (IŠ: 47). (Šiuo metu vartojamas terminas išleidžiamasis (radiatorių) čiaupas, išleidžiamasis vožtuvas.)

Linksnų, prielinksnių ir polinksnių vartojimas

„Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ dažni objekto vardininkai beasmeniuse sakiniuose, kurie, anot J. Šukio, yra gana senas lietuvių kalbos sintaksės reiškinys (Šukys 1998: 82), pvz.: <...> griežčiausiai draudžiama palikti nukentėjusieji lauke <...> (IŠ: 6); <...> iš radiatorių reikia išleisti vanduo, o iš karterio alyva <...> (IŠ: 8); Jeigu žiemos laike automobilis stovi nekūrenamoje trioboje, tai sugrįžus, iš radiatoriaus būtinai reikia išleisti vanduo (IŠ: 2). Gerokai rečiau aptinkamas objekto galininkas, pvz.: Benziną geriausia pilti dieną, ar prie elektros šviesos (IŠ: 4); <...> iš karterio reikia išleisti alyvą <...> (IŠ: 12); <...> kas 6000–7000 kilometrų reikia keisti alyvą <...> (IŠ: 12).

Leidinyje laikomasi dalies kilmininko taisyklės, pvz.: <...> tai ženklas, kad benzine yra alyvos ar žibalo (IŠ: 10); <...> vandenyje dažnai esti ištirpę įvairių pašalinių įmaišų <...> (IŠ: 15). Rasta neteiktina kilmininko raiška su aukštesniojo laipsnio prieveiksmais, pvz.: <...> šviesa laikyti n e a r č i a u 10 ž i n g s n i ū (IŠ: 4) (=ne arčiau kaip (nei, negu) dešimt žingsnių).

Veiksmazodinių daiktavardžių, padarytų su priesaga *-imas, -ymas*, paskirtis aptariamajame tekste reiškia tiek naudininku, tiek teiktinesne – objekto naudininko su bendratimi konstrukcija, pvz.: *Kartą jau vartota alyva paskui išsistoja ir vėl tinka v i s ū a u t o m o b i l i ū d a l i ū t e p i m u i* (IŠ: 15) (=visoms automobilio dalims tepti); *Automobiliui šaldyti labiausia tinka lietaus vanduo <...>* (IŠ: 15); *Kiekvienas šoferis automobiliui prižiūrėti gauna sau padėjėją* (IŠ: 1).

Leidinyje vartojamas tiek neiginio kilmininkas, tiek neiginio galininkas, pvz.: *Uždegant nereikia arti prikišti veido, nes gasas kartais gali sprogti* (IŠ: 30); *Jei dėl kokių nors priežasčių kurti ugnies negalima ar negeistina <...>* (IŠ: 8); *Jei karo aplinkybės neleidžia a u t o m o b i l i ū* (=automobilio) iš pavojaus išvežti, tai šoferis jį sugadina <...> (IŠ: 3).

Aptikta nenorminė įnagininko vartose-na dvejybinio linksnio antruoju dėmeniu vietoj vardininko, galininko, taip pat su pilnį reiškiančiu veiksmazodžiu pripildyti, pvz.: <...> *ir pirmos rūšies mašina greitai taps n e t i k u s i a* (IŠ: 9) (=netikusi); <...> *žuvies klįjai bei taukai daro alyvą t i r š t a* (IŠ: 11) (=tirstą); <...> *greičių dėželę ir diferencijalą reikia pripildyti labai t i r š t a a l y v a* (IŠ: 12) (=tirstos alyvos).

Aptariamajame leidinyje vieta dažniausiai reiškia iliatyvų (einamuoju vidaus vietininku), pvz.: *Tuo būdu išvengiama paskirti juos antrą kartą automobilio tarnybon* (IŠ: 1); *Tuojau reikia sustabdyti benzino tekėjimą karbiuratorin* <...> (IŠ: 3); *Atiduodant automobilį remontan, šoferis ir jo padėjėjas privalo dalyvauti remonte* <...> (IŠ: 3); *Sugedus automobiliui kelyje ir negalint vietoje jį pataisyti, šoferis privalo jį atgabenti stovyklon arba artimiausion sargion vieton* (IŠ: 3); <...> *prašo tą įsakymą įrašyti žurnalan su įsakymo davėjo parašu* (IŠ: 5); <...> *važiuojant iš šoninio kelio plentan* (IŠ: 5); *Senąją alyvą reikia supilti atskiran bertainin* (IŠ: 15).

Šiuo metu einamąjį vidaus vietininką tebevartoja maždaug pusė Lietuvos: beveik visi rytų ir pietų aukštaičiai. Šis vietininkas neretas ir grožinėje literatūroje. Tačiau oficialiuosiuose kalbos stiliuose <...> einamojo vidaus vietininko jau vengiama ir vietoj jo var-

tojama prielinksnio į konstrukcija (Šukys 1998: 330). Tokia vartoseną nagrinėjamame leidinyje aptinkama retai: <...> *griežtai draudžiama pilti benzina į benzininę* (IŠ: 4).

Iš nenorminių vietininkų minėtini: *auto-mobilį <...> laikyti t v a r k o j e* (IŠ: 2) (=tvarkingą); *i š i m t i n u o s e a t s i t i k i m u o s e* (IŠ: 6); *i š i m t i n u o s e a t v ė j u o s e* (IŠ: 3); (=išimtiniais atvejais); <...> *ypač v a i r o v a l d y m e* (IŠ: 22) (=valdant vairą); <...> *l a b a i s v a r b i a m e r e i k a l e* (IŠ: 33) (=kai yra svarbus reikalas); *l a i k e v i e n o s - d v i e j ū m i n u č i ū* (IŠ: 16) (=per vieną–dvi minutes, vienos–dviejų minučių laikotarpiu); *p a s t a r a j a m e s y k y j e* (IŠ: 15); (=pastarąjį sykį); *r e m o n t o l a i k e* (IŠ: 31) (=per remontą, remonto metu); *u ž l a i k y t i t i n k a m a m e s t o v y j e* (IŠ: 19) (=palaikyti tinkamos būklės), *variklis veikia v i s i š k o j e t v a r k o j e* (IŠ: 55) (=labai, visiškai gerai).

Galininkinis veiksmazodis atitiktis tekste reiškiamas naudininku, pvz.: <...> *atitiktis sraigės d y d ž i u i* (IŠ: 32) (=dydį).

Šių dienų kalbos normų neatitinkantys prielinksnių ir polinksnių vartojimo atvejai: <...> *svarbiausia, kas reikalaujama n u o š o f e r i o* (IŠ: 9) (=iš vairuotojo); <...> *perdavimo grandines, kartą į m ė n e s į* <...> (IŠ: 13) (=per mėnesį); <...> *užšąla <...> p r i e 4 ° C* (IŠ: 16) (=, kai temperatūra 4 °C, esant 4 °C); *a r e o m e t r o p a g a l b a* (IŠ: 10); *r a n k e n o s p a g a l b a* (IŠ: 37) (=areometru, rankena); <...> *svarbu parinkti medžiaga, k u r i o s d ė k a r e i k ė s j a i d i r b t i* (IŠ: 9) (=su kuria).

Išvados

1. Leidinyje pastebima skolinčių ir lietuviškų terminų norminimo atvejų, tai: rašyba su kabutėmis (pvz.: „šassi“, „negyvas ėjimas“), dviejų variantų pateikimas (pvz.: *pasažieras* ir *keleivis*, *medžio kaladė* ir *medinė kaladėlė*), kartais vienas jų – skliausteliuose, pvz., *ėjimas (eiga)*.
2. „Instrukcijose Karo automobilių šoferiams“ rasta nemažai neišlikusių vientisinų ir

- sudėtinių lietuviškų terminų. Kartais neišliko ne patys terminai, o tik tam tikros jų reikšmės (pvz., žodžiu *greitis* leidinyje įvardyta *pavara*). Nemažai terminų, kurių pakito tik pažymimasis žodis (pvz., vietoj *skardus signalas* dabar vartojama *garso signalas*).
3. Leidinyje gausu skolintų terminų. Tarptautinių žodžių daugiausia yra iš lotynų kalbos (pvz.: *cilindras, motoras*), neteiktinų svetimybių – iš rusų kalbos kilusių arba per šią kalbą į lietuvių kalbą patekusių (pvz.: *babina, šeštarnė, šoferis*), taip pat vokiečių kalbos (pvz.: *buksva, kronšteinas*). Kai kurių svetimžodžių reikšmė – primiršta (pvz.: *bertainis, štaufferis, trambleris*).
 4. Iš darinių daugiausia aptikta priesagų vedinių. Nemažai jų – neišlikusių. To priežastys įvairios: pradėti vartoti tikslesnės reikšmės žodžiai (pvz., *variklio užtaisymas, užtraukimas* → *variklio paleidimas, užvedimas*), pakito terminai, padaryti su nebūdingos reikšmės priesaga (pvz., *skirstytojas* → *skirstytuvas*), ilgainiui pradėti vartoti trumpesni terminai (pvz., *gaubtuvai* → *gaubtai*) ir kt.
 5. Linksnų vartosenos analizė rodo, kad kai kurie atvejai – objekto vardininkas, einamasis vidaus vietininkas – archajiškos raiškos pavyzdžiai (juos oficialiuosiuose kalbos stiliuose pakeitė objekto galininkas ir esamasis vidaus vietininkas). Neretai pastebima dvejopa linksnų vartoseną, pvz.: aptinkamas tiek norminis neiginio kilmininkas, tiek taisytinas neiginio galininkas. Tai yra XX a. pradžios leidinys, tad galima teigti, kad sintaksės normos išlaikytos gana neblogai.
- Grigoraitis, V. 2000. Lietuvos kariuomenės technika: sunkvežimiai, *Mobilis* 16: 151–182. Prieiga per internetą: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2000~ISSN_1392-6489.V_16.PG_151-182/DS.002.0.01.ARTIC>.
- Instrukcijos Karo automobilių šoferiams*. 1919. Kaunas: Lietuvos Valstybės Spaustuvė.
- Kalbos patarimai*. 2005. 4 kn.: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Katalynaitė, R. ir kt. 1995. *Penkiakalbis automobilių terminų žodynas*. Vilnius: Keturi ratai.
- Kaulakienė, A. 2009. *Lietuvių fizikos terminijos raida*. Vilnius: Technika.
- Keinys, S. ir kt. 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lietuvių kalbos gramatika*. I tomas. 1965. Vilnius: Mintis.
- Paulauskienė, A. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Šukys, J. 1998. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*. Kaunas: Šviesa.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. 1951. Liet. leidimą redagavo Ch. Lemchenas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Vaitkevičiūtė, V. 2007. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Žitkutė, A. 1996. *Vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių kalbų automobilių terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Literatūra

- Boruta, K.; Čepėnas, Pr.; Sirutytė-Čepėnienė, A. 1936. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Klaipėda: „Ryto“ bendrovės spaustuvė.
- Čepienė, N. 2006. *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinės ypatybės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LANGUAGE IN PUBLICATION „INSTRUCTIONS FOR MILITARY VEHICLES CHAUFFEURS” (1919)

Angelika Petrėtienė, Robertas Tomaševskis

“Instructions For Military Vehicles Chauffeurs” released in 1919 must be entertaining for both – transport professionals willing to get acquainted with traffic regulations and linguists of the time and linguists analyzing the evolution of transportation terminology, as well as everyone interested in automobilism and the historical aspects of this period.

The article discusses the transport terms, as well as other (mainly chemistry and physics) terms, colloquial words associated with car maintenance, traffic safety and likewise. Also, the article examines how the terms meet today’s vocabulary, word formation, morphology rules. A number of reviewed publication terms with time periods have been dropped. Now the quotation sources of terms in use are presented on literature list.

Usage of grammatical cases, prepositions and postpositions is being analyzed. There is an authentic language of “Instructions for Military Vehicles Chauffeurs” introduced in the work. Volume of the publication is 59 p.

Keywords: existing and unused terms, derivatives, international words, inappropriate loanwords (barbarisms), compound words, cases, prepositions and postpositions.

Įteikta 2011 05 03; priimta 2011 09 20